

Отаман Квітковський в селянській війні доби Української революції 1917-1921 років (за матеріалами періодичних видань, документів архівів, наукових досліджень)

Досліджено участь отамана Квітковського в революційних подіях 1918–1921 років в Україні. Показані характерні особливості селянського повстанського руху – стихійність та зростання його організованості. Висвітлена злочинна політика більшовиків в українському селі.

Ключові слова: революція, селянський повстанський рух, більшовики, селянство, повстанці, отаман.

Досліджуючи селянський повстанський рух 1921 року в Україні, відомий історик Василь Верига (1922–2008) писав: «Особливо сильним повстанський рух був на Київщині, в Таращанському й Білоцерківському повітах. Тут провід над повстанськими відділами мав отаман Квітковський*, представник Національної козачої Ради. Операції повстанців були тут дуже успішні й сягали навіть самого Києва» [1,27]. Уточнимо: надзвичайно активно до серпня 1921 року діяли підрозділи Квітковського в околицях міст Тараща, Богуслав, Лисянка, волосних містечок Богуславського і Звенигородського повіту – Медвин, Стеблів, Боярка, Виноград [2,206].

Хто ж такий отаман Квітковський? Що ми знаємо про нього та його діяльність?

Окрім архівних матеріалів, що нам вдалося виявити і на основі яких ґрунтується дане дослідження, інформацію черпаємо з мемуарної літератури. Зокрема, вагомим є історико-мемуарний нарис «Горить Медвин» учасника Медвинського повстання Івана Дубинця [3]. Окремі факти можемо співставити, використовуючи спогади іншого учасника згаданого повстання Дніпро** – «Медвинське повстання» [4]. Деякі дослідження про отамана подають В. Верига [1], С. Білокінь [5], П. Стегній [6] Р. Коваль [7:8;9] та ін. Щоправда останній у книзі «Отамани гайдамацького краю. 33 біографії» помилково називає Квітковського отаманом Яблучком [7,130], однак в пізнішій своїй праці «Коли кулі співали. Біографії отаманів

* Радянські документи русифікують прізвище отамана і подають його як Цвітковський. Частина сучасних українських дослідників також слідує цьому принципу.

** Псевдонім.

Холодного Яру і Чорного лісу» вже виокремлює отамана і наводить про нього розповідь під заголовком «Звенигородський отаман Цвітковський» [7]. Додаткову інформацію черпаємо з досліджень, здійснених краєзнавчою спілкою «Витоки» і опублікованих у періодичному виданні «Добрідень» [10,21,22]. Ці матеріали ґрунтуються на документах Державних архівів Київської та Черкаської областей» [11,36,37] і значною мірою доповнили відомості про отамана і його діяльність. Ґрунтовними, як на наш погляд, є матеріали про отамана та його діяльність в окремих науково–регіональних історико–краєзнавчих працях початку ХХІ ст., в яких автори досліджують історію краю, де у 1918–1921 роках діяв Квітковський [12]. Однак, найбільш повно в останні роки дані про діяльність отамана висвітлено у колективному історико–етнографічному дослідженні «Шевченків край». Тут вперше на основі документів Державного архіву Київської області та Галузевого державного архіву Міністерства Оборони показана діяльність Квітковського в останній період отаманування, наведені документи, що проливають світло на умови його здачі радянській владі, коли той повірив у проголошену більшовиками амністію [13,176–230].

З повідомлення завідувача інформаційною частиною Звенигородського Політбюро до повітового революційного комітету датованого 1 березня 1921 року дізнаємось, про час і приблизне місце народження отамана, його віросповідання та національність: «32 лет, правосл. [авный – В.Ш.], укр.[аинец – В.Ш.], происходит из Уманского уезда» [11,36]. Тобто Квітковський народився 1889 року. На жаль конкретних відомостей про його діяльності до 1918 року ми не знаємо. Однак, згадка про те, що 1918 року він мав військове звання поручника, наштовхує на думку про військову кар'єру Квітковського. Очевидно, будучи молодшим офіцером, він потрапив у хвилю українізації, що широко прокотилась по частинах російської армії з початком революційних подій 1917 року. Не виключаємо, що в ході цих подій молодий поручник повернувся на батьківщину. Але твердо можемо допустити, що його доля переткнулась з активним військовим діячем Ю. Тютюнником, який з липня 1917 року діяв як член Української Центральної Ради (УЦР) [14,369]. Це могло статися в діючій армії, або ж на батьківщині майбутнього отамана, адже восени 1917 року Ю. Тютюнник Українською ЦР «для улагодження конфлікту між штабом коша Вільного козацтва і повітовою Земською управою направлений на Звенигородщину [Київської губернії – В.Ш.]» [16,279]. Той факт, що Квітковський 1918 року служив у Тютюнника ад'ютантом [11,36] говорить про довірливі їх стосунки. Сподіваємось, що з часом стане відомий і цей період життя українського отамана.

Свій перший загін Квітковський сформував 1919 року у с. Медвин Богуславського повіту Київської губернії кількістю 500 осіб. Наступного року він сформував уже два полки – Виноградський та Боярський. Центрами формувань бойових одиниць були відповідно містечка Виноград і Боярка Звенигородського повіту Київської губернії.

Як відомо, в 1919–1920 роках з метою покорити селян України більшовикам вдалося започаткувати політичне розшарування в українському селі. Проте терористична діяльність ВУЧК, примусові реквізиції хліба, цукру, м'яса та вивезення їх до Росії, призвели до розгортання по всій Україні селянського повстанського руху [17,124]. Боротьба більшовиків з повстанцями карними методами, проводячи політику кругової поруки

й відповідальності населення за антирадянські виступи, розлючувало проти них усю масу населення, зміцнювало вплив отаманів і проводирів повстанського руху [17,120]. Політика більшовиків в українському селі загострювала міжнаціональні стосунки, розпалювала ворожнечу, що призвело до трагічних погромів. Є фактом, як відзначають українські дослідники П. Захарченко, Н. Земзюліна і О. Нестеров у колективній монографії «У поході за волею», що перша погромна хвиля прокотилася Україною після нетривалого панування більшовиків у січні – лютому 1918 року, а друга – після повторного встановлення радянської влади в лютому 1919 року [17,72]. Значну частину активної єврейської молоді приваблювали перспективи майбутньої інтернаціональної держави, яку обіцяли збудувати більшовики. Тому вони йшли на службу керівниками продагонів, збирачами продподатків, в регулярні частини Червоної армії та Надзвичайної комісії (російською – Чрезвычайная комиссия (ЧК). Далі по тексту застосовується термін «Чека», як найбільш вживаний – В.Щ.). Разом з тим, відзначимо, що єврейське населення, як і українське воювало проти більшовиків у армії Денікіна. Відомий український історик В. Волковинський, зауважував, що «Єврейські погроми... протягом кількох десятиліть сприяли тому, що багато євреїв влилися до лав більшовиків і, прикриваючись диктатурою пролетаріату, жорстоко розправлялися з борцями як за єдину і неподільну Росію, так і за соборну і вільну Україну...» [18,73]. Досліджуючи україно-єврейські стосунки в роки Української революції окремі історики зазначають, що частина відомих єврейських діячів підтримала С. Петлюру в боротьбі за незалежність України [17,69]. Додамо, що й на місцях частина євреїв лояльно ставилась до боротьби українців за свою державність, особливо та частина з них, хто не міг «... далее терпеть власть большевиков» і там, де «... появляются повстанцы... предоставляют им в случае надобности тайный приют» [19,арк.44а], адже, як свідчать численні документи архівів, активну участь у погромах брали червоноармійці [19;20]. Так, з листа Богуславського громадського рабина до отамана правороського селянсько-повстанського війська читаємо: «... а ми все-таки не дивлячись ні на що, будемо зі свого боку вживати всі заходи та засоби для того, щоб зміцнити всі зносини для мирного спільного працювання на благо України...» [21,арк.7]. Частина єврейського населення залишалась аполітичною [22,187]. Однак, широкі верстви населення проблему участі євреїв в революційних подіях сприймали досить спрощено і в більшості випадків отожднювали їх з радянською владою [23,арк.2–4]. Таку думку поширювали окремі періодичні видання. Так, «Украинская трибуна» 7 вересня 1921 року в статті «Важная проблема (о деле украинско-еврейских отношениях)» писала: «...Большевизм разрушает народную жизнь, евреи заправляют большевизмом – и вот вам почва для непримиримой вражды... Большевизм – это евреи, коммуна – это их дело» [19,арк.22]. Тому погодимось з висновками авторів монографії «У поході за волею», що не антисемітизм як такий, а насамперед антибільшовизм лежав в основі багатьох погромних акцій і не заперечуватимемо, що в стихії отаманщини до них доклали руку окрім інших й повстанські загони окремих українських отаманів [17,75]. Документи архівів наводять факти погромів з боку повстанців отаманів Квітковського, Козакова, Лопаткіна, Клименка, Соколова-Стецюри, Голого (Гулого), Тютюнника [24]. Проте, в даному випадку було б помилково покладати відповідальність за погроми на селянську масу, якій дуже часто важко

було зор'єнтуватися в тогочасних ідеологічних суперечках, пропаганді та обіцянках. Зростання міжнаціональних конфліктів були на руку ворогам української державності, а погроми як один з його проявів завдали відчутної шкоди утворенню самостійної України [18,73].

Загострення стосунків отамана Квітковського і його прихильників із місцевим єврейським населенням відбулось на початку 1920 року, коли отаман роззброїв Боярську єврейську самооборону, звинувативши її в прихильності до більшовиків [21,арк.27]. Однак, він відмежовувався від погромів: «...хоч і були вбивства жидів, але це було завдяки нервозності людей і ці вбивства носили приватний характер. Постільки я міг я впливав на роз'яренну толпу...», а коли більшовики арештували селянок Теплову і Ванеч, яких повстанці «мобілізували для уходу за раненими», отаман повідомляв «...за їх життя я відповідаю перед їх родиною і Богом... коли не будуть випущені ці дві особи, а не дай Боже їх розстріляно, не перед чим я не зупинюсь і ніщо не змягчить моєї кари над жидами...». Разом з тим, у своєму зверненні до місцевої єврейської громади отаман закликав до мирного співіснування в тривожних подіях революції, з розумінням ставитись до народного руху «... Світіую рахуватися з народовою силою і вона бурхлива...» [19,арк.64,164].

Проте в боротьбі з більшовиками отаман Квітковський 22 липня 1920 року при наступі на містечко Стеблів Богуславського повіту вступив у військове зіткнення із Корсунською єврейською самообороною, яка виконувала накази київського Чека [21,арк.39зв] і мала зупинити наступ повстанців. Корсунська самооборона зазнала поразки, Квітковський зайняв Стеблів, проте вже того ж дня повернувся до містечка Медвин того ж повіту.

У серпні 1920 року загін Квітковського спільно із повстанцями отамана Дашковського взяв участь у наступі на м. Звенигородка. Щоб втримати владу, більшовики змушені були ввести у місті військовий стан. Перебування на вулицях міста дозволялось до 23 години. Затримані після встановленого часу арештовувались для з'ясування їх особи. Суворо заборонялась агітація проти радянської влади. Усі, кого в цьому підозрювали, могли бути покарані аж до розстрілу на місці, а тих, хто слухав агітаторів, негайно відправляли до місцевої тюрми для передачі їх під суд революційного військового трибуналу [25].

Загін Квітковського підтримав селян Медвина, які у відповідь на насильницьке нав'язування ідей більшовизму та брутальну поведінку керівників місцевого більшовицького осередку 18 серпня 1920 року підняли повстання [3]. Медвинці, які відзначалися своєю організованістю та спротивом впровадження більшовицьких методів управління ще 1919 році проголосили Медвинську республіку, яка охопила повстансько-партизанський район півдня Київщини з центром у містечках Медвин та Ісайки на Богуславщині [15,168].

1921 рік отаман Квітковський очолював повстанські відділи Таращанщини і Білоцерківщини. У липні того ж року як член Національної Козачої Ради Квітковський уник арешту, що його зазнали члени організації на нараді в Києві. На нашу думку отаман не прибув до Києва. Однак, розгром Національної Козачої Ради призвів до порушення зв'язку отамана (як і багатьох інших керівників повстанства) з Головним Повстанським штабом у Львові. Разом з тим, з метою зберегти за собою стратегічну ініціативу Квітковський у Ніковському лісі, що на

Уманщині, об'єднав свій загін із повстанцями отамана Мартиновського. Чисельність загону сягнула 1 200 осіб [26,арк.44]. Проте, здійснені Чека широкомасштабні арешти провідних членів Національної Козачої Ради призвели до розгрому Всеукраїнського Повстанчого Комітету, внаслідок чого значну частину отаманів було знищено, ліквідовано деякі загони. Це протягом липня – жовтня 1921 року з завдало значних втрат селянському повстанському руху.

Поразка національно–визвольного руху, розгром керівних повстанських організацій гнітюче вплинули на окремих отаманів: посилилася зневіра у можливість визволення України шляхом загального повстання, деякі з отаманів вирішили скористатися з проголошеної більшовиками амністії і припинили боротьбу. Так, на півдні Київщини в 1921 році склали зброю близько 300 повстанців. Серед них радянські документи називають таких отаманів як Пугач [27,арк.434], Бойко, Ярошенко [26,арк.34], Іванов, Чорний Ворон [28,арк.38;29,арк.209зв], Заєць, Замогильний [26,арк.84] та ін.

Рішення здатись на милість більшовикам прийняв і отаман Квітковський [26,арк.64;30,арк.18]. Згідно з постановою засідання Звенигородської повітової наради від 29 липня 1921 року отаману Квітковському пропонували об'їхати усі загони, що були під його керівництвом і не припинили боротьбу*. Він повинен був «широко популяризувати среди бандитов свою явку на предмет здачі». Також було домовлено, що Квітковський здійснить поїздку до Києва «для окончательного амнистирования перед центром».

Слід відзначити, що повітові органи влади, хоч і обіцяли амністованим повстанцям гарантії їх безпеки, проте у своїх рішеннях цілком залежали від висновків вищих владних структур. Так, у протоколі № 40 від 23 липня 1921 року Звенигородська повітвійськнарада, розглядаючи питання «о применении амнистии к добровольно явившимся бандитам Ярошенко, Иванову, Чорному Ворону», постановила «амнистировать Ярошенко (если есть на то решение губсовещания), об остальных двух запросить по прямому проводу губсовещание» [26,арк.222]. Проте більшовики переважно не дотримувалися своїх обіцянок. Зокрема, 23 липня на засіданні повітнаради її голова Єфремов затвердив рішення: «...просить губсовещание применить меры к удалению из пределов Звенигородского уезда бывших отаманов Пугача, Бойко, исходя из тех соображений, что требовавшаяся от них работа ими исполнена и дальнейшее пребывание их в уезде нежелательно» [26,арк.225]. Звісно, що колишні отамани з досвідом повстансько–партизанської боротьби не були бажані радянській владі і в інших куточках України. Тому, як правило, їх знищували. Не минула ця участь і колишнього отамана Квітковського. Його розстріляли 1923 року [15,107].

Джерела та література

1. Верига В. Листопадовий рейд. – К.: Вид–во ім. Олени Теліги, 1995. – 192 с.

2. Щербатюк В., Березовський О., Верговський С. та ін. Шевченків край: історико–етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка. – 546 с.

* З-поміж інших більшовиків найбільше цікавили відвідини отаманом Медвинського району.

3. *Дубинець І.* Горить Медвин: Історико-мемуарний нарис. – Нью-Йорк: Добрус, 1952. – 31 с.

4. *Дніпро.* Медвинське повстання / Звільнена Україна. – 1941. – № 18, 22 жовтня.

5. *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. – К., 1999. – 448 с.

6. *Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр.* (на матеріалах петлюрівського руху) Дис... канд. іст. наук. 07.00.01 / Павло Анатолійович Стегній; Кременчуцький держ. політехнічний ін-т. – Кременчук, 2000.

7. *Коваль Р.* Отамани гайдамацького краю. 33 біографії. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 616 с.

8. *Коваль Р.* Повернення отаманів гайдамацького краю. – К.: Діокор, 2001. – 288 с.

9. *Коваль Р.* Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. – Київ–Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2006.

10. *Щербатюк В., Беззубець О., Павленко Р.* Отаман Квітковський. Коротка біографічна довідка // Добридень. – 2000. – № 12.

11. Див.: рубрика «*З полиць архівів*» / Упорядн. Беззубець О.В., Щербатюк В.М. // Добридень. – 2000. – № 2–6.

12. Див.: *Щербатюк В.* Історія регіонів України: Лисянщина. – К.: Логос, 2002. – 428 с.; *Щербатюк В.М., Беззубець О.В., Безрідна К.І.* та ін. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004. – 408 с.

13. *Щербатюк В.* Зростання свідомості українців. Національно-визвольний, селянсько-повстанський рух 1917 – початку 1920-х років / Шевченків край: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 2009. – С.176–230.

14. *Довідник з історії України: У 3-х т. – Т. 3.* – К., 1999. – 688 с.

15. *Щербатюк В.М., Беззубець О.В., Безрідна К.І.* та ін. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004. – 408 с.

16. *Щербатюк В.* Тютюнник Юрій Йосипович // Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2004.

17. *Захарченко П., Земелюліна Н., Нестеров О.* У поході за волею (селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році). – К., 2000. – 176 с.

18. *Волковинський В.М.* Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С.63–74.

19. *Державний архів Київської області* (далі – ДАКО). – Ф.Р.3050. – Оп.1. – Спр.37.

20. *Там само.* – Спр.210.

21. *Там само.* – Спр.139.

22. *Щербатюк В., Березовський О., Верговський С.* та ін. Шевченків край: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 2009. – 546 с.

23. Див.: ДАКО. – Ф.Р.3050. – Оп.1. – Спр.134.

24. Див.: *Там само.* – Спр.167.

25. *Вісті.* – 1920. – № 73. – 25 серпня.

26. *Галузевий державний архів Міністерства оборони України* (далі – ГДА МО України). – Ф.Р.3773. – Оп.19823. – Спр.16.

27. ДАКО. – Ф.Р.3050. – Оп.1. – Спр.282.

28. *Державний архів Черкаської області.* – Ф.Р.189. – Оп.1. – Спр.55.

29. ГДА МО України. – Ф.Р.3773. – Оп.19823. – Спр.12.

30. ДАКО. – Ф.Р.3050. – Оп.1. – Спр.202.

Щербатюк В.М. Атаман Квитковский в крестьянской войне эпохи Украинской революции 1917–1921 годов (по материалам периодических изданий, документов архивов, научных исследований)

Исследовано участие атамана Квитковского в революционных событиях 1918–1921 годов в Украине. Показаны характерные особенности крестьянского повстанческого движения – стихийность и наращивание его организованности. Раскрыта преступная политика большевиков в украинском селе.

Ключевые слова: революция, крестьянское повстанческое движение, большевики, крестьянство, повстанцы, атаман.

Scherbatuk, V.M. Hetman Kvitkovsky in the peasant war in the age of Ukrainian revolution of 1917–1921 (after materials of periodical publications, documents of archives and research activities)

Investigation of the part hetman Kvitkovsky took in revolutionary events of 1918–1921 in Ukraine. Manifested are distinguishing features of the peasant insurrectionary movement – its spontaneity turning more organised. Revelation of criminal policies Bolsheviks pursued in the Ukrainian village.

Key words: a revolution, a peasant insurrectionary movement, the Bolsheviks, the rebels, the hetman.